

ministarstvo znanosti obrazovanja i športa

Darko Benčić

Poučavanje o holokaustu na temelju video svjedočenja
Nastavna jedinica: Židovi u antifašističkoj borbi

Zagreb, 2007.

Korišteni video materijali u vlasništvu su Zaklade Shoah.

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
lektura

Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
multimedijska obrada

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa
Uprava za međunarodnu suradnju
izdavač

dr. sc. Radovan Fuchs
pomoćnik ministra za međunarodnu suradnju
za izdavača

300 primjeraka
naklada

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 651048

ISBN 978-953-6569-51-9 (cjelina)
ISBN 978-953-6569-45-8

PRIPREMA ZA IZVOĐENJE NASTAVNE JEDINICE

AUTOR: DARKO BENČIĆ, PROF., OŠ JABUKOVAC, ZAGREB

PREDMET: POVIJEST

RAZRED: VIII.

NASTAVNA TEMA: DRUGI SVJETSKI RAT

NASTAVNA JEDINICA:

ŽIDOVI U ANTIFAŠISTIČKOJ BORBI

Ciljevi

Na temelju video-svjedočenja, slika, tablica i pisanih izvora razumjeti položaj Židova na prostoru NDH u razdoblju Drugog svjetskog rata i njihovu opredjeljenju za pristupanje partizanskim odredima NOP-a.

Zadatci

Obrazovni: Upoznati učenike s rasnim zakonima na području NDH, o položaju Židova prije i za vrijeme rata te o razlozima za pridruživanje partizanskim odredima u Hrvatskoj.

Funkcionalni: Učenici kroz tablice i svjedočenje samostalno zaključuju i izvode zaključke o razlozima židovskog otpora.

Odgojni: Potaknuti učenike na razmišljanje o holokaustu i genocidu kao neprihvatljivom obliku ljudskog ponašanja, osuditi svaku rasnu netrpeljivost, razvijati svijest o toleranciji i demokratskom društvu.

Vrijeme rada: jedan školski sat

Metoda rada: audio-vizualna metoda, metoda rada na tekstu, metoda rada na slikovnom materijalu, razgovor, usmeno izlaganje

Oblik rada: frontalni, rad u parovima

Nastavna sredstva i pomagala: video-svjedočenja, rasni zakoni, fotografije i povijesna karta

Korelacija: zemljopis

Ključni pojmovi: holokaust, totalitarizam, rasizam, genocid, antisemitizam, antifašizam

I. UVODNI DIO

Fotografija br. 1: *Vjenčanje Alme Goldstein i Aleksandera Rosenberga u Tuzli 1930. godine.*

Što predstavlja fotografija?

Jesu li osobe s fotografije pripadale imućnijem dijelu stanovništva?

Po čemu to zaključuješ?

Kako su raspoređene osobe na slici?

Možeš li i po čemu zaključiti da se radi o Židovima?

Napomenuti da su manje-više svi zaglavili u vihoru rata zbog toga što su bili Židovi! Otac intervjuiranog Slavka Goldsteina, Ivo Goldstein, stoji drugi u drugom redu slijeva.

II: GLAVNI DIO

1. Podijeliti učenicima fotokopirani materijal: rasne zakone iz NDH

Radom u parovima odgovoriti na pitanja:

Na koga se odnose navedeni dokumenti?

Koje su sličnosti između zakona koji su doneseni u NDH i u Njemačkoj?

Koje osobne slobode negiraju zakoni?

Kako nazivamo društvo u kojem nema osobnih sloboda?

Na ploču zapisati pojam **rasizam** i definiciju **holokausta** kao i razdoblje trajanja.

2. Pogledati video-svjedočenje Slavka Goldsteina u kojem on govori o tome kako je njegova obitelj živjela prije rata (12'57" – 16'18") i prvom susretu s antisemitizmom tadašnjeg trinaestogodišnjeg dječaka (22'34" – 24'11") *total: 4'54"*

Odgovoriti na pitanja (mogu se postaviti usmeno ili na prozirnicu ili se složiti na unaprijed pripremljen materijal):

Čime se bavila obitelj Goldstein prije rata?

Koju je ulogu u životu Karlovca imala knjižara?

Kakav je bio položaj obitelji Goldstein u to vrijeme?

Koja su djeca dobivala zabranu igre sa Židovima i zašto?

Kako se mogao osjećati dječak s kojim se nisu smjeli igrati samo zato što je bio Židov?

Na ploču zapisati pojam **antisemitizam** i dodatno pojasniti pojam Folksdojčera.

3. Učenici na povijesnu kartu NDH crvenom bojom označavaju/podvlače mjesta koja spominje i u kojima se nalazio intervjuirani Slavko Goldstein, a plavom bojom logore koji se spominju u njegovome svjedočenju. Običnom olovkom zapisuju važne godine uz pojedino mjesto (kartu mogu izraditi i prije na satu geografije).
4. Video-svjedočenje o trenutku prestanka djetinjstva (37'02" – 41'06") *total: 4'08"*

Odgovoriti na pitanja:

U kojem trenutku i zašto prestaje njegovo djetinjstvo?

Koga su ustaške vlasti uhitile u prvim danima svoje vlasti?

Kamo su odvođeni uhićeni?

5. Video-svjedočenje o napuštanju Karlovca (53'28" – 55'30") *total: 2'04"*

Ucertati na kartu mjesta i godinu kada je napustio Karlovac.

Pitanje:

Zbog čega je morao napustiti Karlovac i otići u Banski Kovačevac?
Zašto je bilo bolje skriti se na selo nego u neki veći grad?

6. Video-svjedočenje o razlozima i odlasku u partizane (61'50"-63'30") i (66'10"-68'52")
total: 4'22"

Odgovoriti na pitanja:

Kako su se talijanske vlasti odnosile prema Židovima?

Gdje se mogao potražiti spas od ustaškoga režima?

Koje su bile otegotne okolnosti za odlazak u partizane?

Kakvim tonom pripovijeda o svojim poslovima koje je radio za partizane? Zašto?

Tko je donio odluku o odlasku u partizane?

Na temelju tablica koje daju podatke o sudionicima Židova u NOB-u analizirati brojke o uključenosti u partizanske odrede.

III. ZAVRŠNI DIO SATA

Rasprava:

Fotografija br. 2.: Slavko Goldstein s grupom karlovačkih gimnazijalaca, boraca Karlovačkog partizanskog odreda, u Ribniku listopada 1944. godine

Postoji li na slici bilo kakav trag rasne diskriminacije?

Zašto je odlazak u NOP bio jedno od rješenja za spašavanje?

Što se dogodilo sa Židovima koji nisu pružali otpor i nisu se priključili NOP-u?

Jesu li stradanja mogla biti manja i na koji je način broj žrtava mogao biti manji?

Slavko Goldstein stoji prvi slijeva.

Zadatak za učenike: za domaću zadaću pronaći podatke o poslijeratnom djelovanju Slavka Goldsteina.

Radni materijal – prilog:

Fotografija br. 1

Fotografija br. 2

Rasni zakoni u NDH:

Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti Hrvatskog naroda

Točka 1.

Brak Židova i inih osoba, koje nisu arijskog podrijetla s osobama arijskog podrijetla, je zabranjen. Isto tako je zabranjen brak osobe, koja pored arijskih predaka ima jednog predka drugog koljena po rasi Židova ili drugog europskog nearijca s osobom, koja je po rasi jednakog podrijetla.

Točka 4.

(...) Nearijcima i državnim pripadnicima je zabranjeno izvješavanje hrvatske državne i narodne zastave i isticanje hrvatskih narodnih boja i emblema.

(Narodne novine, br. 16., 30. travnja 1941.)

(...) određujem, da se u roku od osam dana imadu preseliti u druge dijelove grada Zagreba svi Srbi i Židovi, koji stanuju na sjevernoj strani Maksimirske ceste, Vlaške ulice, Jelačićevog trga, Ilice do mitnice, kao i iz onih dijelova, koji se nalaze sjeverno od označenog cestovnog poteza.

Oni koji se ne pokore ovoj odredbi, bit će po isteku gore označenog roka prisilno evakuirani na vlastiti trošak i kažnjeni po postojećim zakonskim propisima. (...) Srbi i Židovi, nastanjeni u gradu Zagrebu, smiju se kretati na području Zagreba samo od 6 sati prije podne do 9 sati na večer. Od 9 sati na večer do 6 sati u jutro, ne smiju izlaziti na ulicu, već se imadu zadržavati u svojim stanovima.

(Hrvatski narod, Zagreb, br. 87., 10. svibnja 1941.)

(...) Židovski znakovi već su gotovi. Na žutoj tkanini otisnuta je šesterokraka zvijezda i veliko slovo «Ž». Taj znak nosit će svaki Židov prikopčan na lijevoj strani prsiju i otraga na lijevoj lopatici, tako će se odmah moći prepoznati Židova. U smislu spomenute obavijesti, svaki Židov i Židovka koji ne će nositi ovakav znak, bit će najstrože kažnjeni. (...)

(Hrvatski narod, Zagreb, br. 99., 22. svibnja 1941.)

§ 1.

Tko prikriva imetak Židova ili obilježje židovskog poduzeća, kaznit će se zatvorom od 1-5 godina i oduzimanjem imovine. Istom kaznom kaznit će se, tko za Židova sklopi pravni posao i pri tome zavede u bludnju drugu ugovarajuću stranu time, što zataji da pravni posao sklapa za Židova.

(Narodne novine, br. 44., 5. lipnja 1941.)

Tablica 1

Broj Židova na području današnje Hrvatske	1940. godine	1945. godine
	oko 22.500	oko 5.500

Tablica 2

Sudionici NOP-a	Poginuli u NOP-u	Priključili se NOP-u 1941.	Priključili se NOP-u ujesen 1943.	Preživjeli na teritoriju NDH bez uključivanja u NOP
1737	325	224	1203	oko 350

PRILOG: Transkript video-svjedočenja:

VS1:

Međutim, ljubav je učinila svoje. Ona se udala za mog oca i vratila u Karlovac, gdje je moj otac preuzeo knjižaru. Od 1928. do 1941., moj otac je vodio knjižaru i to je bio njegov život. On je volio knjigu, bio je zaljubljenik u knjigu i tu ljubav je prenio na knjižaru, čitaoce. Izgradio je posudbenu biblioteku od blizu pet hiljada svezaka. Knjižara je postala, prema svjedočenjima, ne toliko mojima koliko iz povijesnih o Karlovcu, centar kulturnih zbivanja. Tu su bila nova izdanja, časopisi. Otac je putovao po okolici, po školama, nudio je knjigu đacima i učiteljima. Unaprijedio je jako knjigu u Karlovcu, i bio je od sedam-osam knjižara daleko najaktivniji, najuspješniji. Bio je izdavač novina, nekakovih, koje se nisu održale uz Karlovački tjednik. Pisao je u raznim časopisima. Moram reći da je on već pisao i kao student dopise za židovsku štampu, pisao je jedan putopis po Palestini i uopće volio je knjigu ali je pokušavao i pisati i to dosta dobro. Pisao je rimovane kalambure i burleske, tako da smo brat i ja nastupali na purimskim zabavama uvijek sa pjesmicama koje nam je pisao moj otac.

Pitanje: *Da li se sjećate nekih tekstova kojima je otac prodavao, nudio knjige?*

Pa, je! Ne mogu se sjetiti... «Čovjek koji ne čita to je kao drvo bez granja», «Koliko knjiga pročitaš toliko života proživiš». Ne mogu se sjetiti točno tih slogana. Oni su zapisani u monografiji o Karlovcu. Postoji jedno poglavlje o kulturnom životu gdje je mom ocu i knjižari posvećeno pune tri-četiri stranice i tamo imaju i te slogane; ja ih nisam baš sve zapamtio.

Pitanje: *Ljudi su ih volili?*

Ljudi su ih volili! To je privlačilo dosta ljude, i ja sam zadnjih godinu-dvije prije rata. Knjižara je bila silno aktivna, imala je tri pomoćnika, sve Hrvati. Jednog službenika u kancelariji i dva šegrta. Svi su oni imali različite sudbine. Taj činovnik u kancelariji je poslije rata postao direktor hrvatskog izdanja dnevnika Borba u Zagrebu, zvao se Priselac. I tako...dakle sve su bili ljudi koji su se orijentirali na knjigu ali je bilo toliko posla da je i moja mama čak ispomagala u knjižari, pa čak i ja na posudbenoj biblioteci kao dečko od jedanaest – dvanaest godina. Otac je bio aktivan, kao što sam rekao u raznim društvenim djelatnostima, superaktivan možda previše. Bio je potpredsjednik Saveza esperantista Jugoslavije npr., i u Karlovcu je vodio esperantske tečajeve. Kada je prilazio rat organizirao je staklarske i zidarske tečajeve za Židove da bi imali svoje zvanje ako bi u ratu bile velike neprilike. Knjižara je bila punkt za pomoć španjolskim republikanskim dobrovoljcima, našim interbrigadistima.

VS2:

Pitanje: *Da li ste kao dijete doživjeli neke antisemitske neugodnosti prije rata?*

Karlovac je bio grad Vojne krajine, glavni grad Vojne krajine sve do 1870. Židovi su došli tamo vrlo rano. A taj grad je bio kozmopolitski. Tu su bili u austro-ugarskoj vojsci: talijanski oficiri i mađarski oficiri; dakle nije Židov bio jedini stranac. Tako da je osim toga Karlovac bio i trgovački grad, vrlo otvoren. Moj tata nije u knjižari imao antisemitskih neprilika, barem ne direktnih. Ja sam doživio to da je jedan dečko iz susjedstva, s kojim sam se igrao i bio moj vršnjak, sin nekog Folksdojčera Jaroša najedanput rekao: «ja se ne smijem s tobom igrati više, jer ti si Židov». Ali se onda ipak potajno igrao s nama, pa je dobio batine od tate. Doživio sam još jednu goru stvar. Da je isto Folksdojčer, jedan iz susjedstva, koji se zvao Peške, kasnije je postao šef Folksdojčera i nacističke grupe njemačkih ljudi u Karlovcu. Zabranio je svojoj djeci da komuniciraju s nama, iako sam bio jako dobar u djetinjstvu s njegovom kćerkom kada smo bili tri-četiri godine. Ona je bila godinu dana starija, ali oni su se (Greta i Peter) držali toga, te zabrane! Čak 1941. kada sam očekivao da će mi u jednoj situaciji pomoći, njihova mama nije htjela sa mnom niti razgovarati.

VS3:

Za mene je tada prestalo djetinjstvo!

Pitanje: *U kojem času?*

Ja se toga sjećam jako živo. Bio je 13. travanj 1941., nedjelja prijepodne, uskršnja nedjelja. Sunčan dan, ja sam se išao igrati van, nisam još imao ni trinaest godina. Prije rata mi je otac govorio: imat ćeš *bar micva*, dobit ćeš svoj prvi sat, već je bilo sve pripremano da ću imati *bar micva*. Međutim to je sve je rat prekinuo. I otac me zadržao na vratima i rekao: «kud ideš?» Rekao sam: pa idem se igrati?! On me čudno pogledao. Ja još nisam shvaćao taj njegov pogled u nedoumici, kao da me hoće zadržati. Onda se predomislio naglo i rekao: «Pa da, naravno, odi se igrati.» I maknuo se s vrata i pustio me van. Ja sam otišao na promenu, šetalište ispred naše kuće u Karlovcu. Dakle, nije bila naša kuća, bili smo samo stanari. Ne sjećam se da li smo se igrali ali se sjećam da su bili tenkovi na promenadi i čuo sam Nijemce. Ja sam znao njemački, naravno oni nisu mogli posumnjati da sada netko zna njemački i ja sam čuo njih razgovarati – grupu od četiri-pet dečki pored tenka. «Kuda ćemo mi sada? Na Tursku ili na Rusiju? Jugoslaviju smo apsolvirali, sada idemo dalje.» Tog se razgovora sjećam. Kada sam se vratio kući lica su bila mamina i naše kućne pomoćnice Jage užasno ozbiljna. Ja sam shvatio da se nešto desilo. U međuvremenu su uhapsili oca! Dvojica ustaša. Zvali su se Denut i Augustinović. Jedan je bio student prava, jedan besposličar; poznati karlovački frankovci od prije rata. Sada naoružani s pištoljem u civilu, došli su po oca. Navodno su bili jako pristojni i rekli su: «gospon inženjer, mi vas samo vodimo na preslušavanja, vi ćete se vratiti.» Međutim, moj se otac više nikada nije vratio kući. Mama je naravno počela poduzimati sve što može. On je bio uhapšen među prvih dvadeset. Tog dana, kasnije sam to rekonstruirao i saznao, bilo je uhapšeno dvadesetak ljudi.

Pitanje: *Da li su sve bili Židovi ili je bilo i nežidova?*

Ne, nisu bili Židovi. Bilo je od Židova advokat Filip Reiner i advokat Ivo Kuhn, a bilo je nežidova: španjolski dobrovoljac Ivo Vejvoda, dakle kao komunista, pa profesor Sabljčić, bio je Starosta ili predsjednik Sokola, dakle jugoslavenske orijentacije. Bili su uglavnom istaknuti građani ali svega tri Židova od dvadeset, istaknutiji građani. Bio je jedan Srbin, ali knjižar isto, imao je studentsku knjižaru -Ateneum. Neki su od njih i preživjeli. Radeka, kateheta pravoslavni je preživio, kriterij je bio različit. Taj dan je Pavelić došao u Karlovac i vjerojatno su to bile neke predostrožnosti, ali moj se otac nikad nije vratio. Ja sam ga još vidio u Petrinjskoj ulici u zatvoru, u Zagreb je bio otpremljen. Na hodniku su nam dali dozvolu, meni i mami, za razgovor. Vidio sam ga u logoru Danica. To je moralo biti zadnjih dana lipnja. Radeka u memoarima piše (taj kateheta koji je bio s njim) da je to bilo 26., a ja mislim da je to bilo kasnije. Kada je prolazio kroz Karlovac za Liku, bacio je ceduljicu koju smo mi dobili: da je sve u redu i da putuje nekamo za Liku u logor. Taj logor bio je Jadovno na Velebitu gdje su ih sve poubijali. To mi je teško i pričati.

VS4:

Veco Holjevac sa grupom partizana upao je u Karlovac 17. studenoga 1941., presvučen u domobranstvo. To je jedna poznata partizanska akcija nakon koje, možda dan-dva nakon toga, k meni je došao šef porezne uprave Ivo Rukavina, Hrvat, koji je bio u gradskom uredu i rekao: «Slušaj! Daj ti bježi. Bit će racija, sve Židove će pohapsiti.» To je bio četvrtak. Ja sam otišao kod gospođe Vine koja mi je rekla: «Znaš šta? Otiđi ti Jagi (to je bila naša kućna pomoćnica, a njen brat prijatelj od oca koji nam je drva dovezio), u Banski Kovačevac na selo. Tu su lađe, u petak je sajmeni dan, u četvrtak ona dolazi, ajde ti na lađu i idem ja s tobom.» Ona me otpratila do lađe. Tamo je bila Jana Đerek, sestra od naše kućne pomoćnice i gospođa Vine je rekla: «Čujte: Slavko mora ići k vama.» Ja sam otišao tamo u petak ujutro lađom. U subotu su uhapsili gospođu Eisler i neke karlovačke Židove. Ja sam otišao iz Karlovca oko dvadesetog novembra, a dvadesetog decembra, mjesec dana kasnije, pred sam

Božić, došao sam u Kraljevicu. Znači, bio sam mjesec dana sakriven u tom selu, hrvatskom selu, i nisam bio sakriven! Učitelj Oklopđžija je znao gdje sam, išao sam ga posjećivati, šetao sam se po selu; baš ne ono previše, svi su znali za mene. Sada sam bio ponovo u tom selu i mnogi se toga sjećaju.

VS5:

Pitanje: *Recite nam nešto više o talijanskoj zoni.*

Dakle, rekao sam! Negdje u kasno ljeto ili ranu jesen Židovi su u Hrvatskoj počeli shvaćati da se ubija. Do tada su se zanosili: pa ide se samo u logor, ali tek u rujnu počelo se shvaćati da ustaški režim ubija ljude, Židove! Čulo se i o zvjerstvima u Lici i na Kordunu o ubijanju Srba koja su uglavnom kulminirala negdje u julu i augustu '41. Tako da negdje u rujnu-septembru '41. su Židovi počeli shvaćati da se ubija. U to vrijeme većina vojno sposobnih muškaraca Židova, bili su već pohapšeni i po logorima. Vrlo malo ih je ostalo. Žene su još bile, još nije bila tolika racija na žene i na djecu. Preostale familije i dio familija koji je shvatio da se Židove masovno ubija, i koji su bili spremni prekinuti i ostaviti sve u Zagrebu ili Koprivnici svoje imanje i sve, imali su dva izlaza za spas: jedan je bio u talijansku zonu gdje se nije ubijalo, i znalo se da Talijani ne ubijaju, nego da Židove drže pod paskom. Drugi je izlaz bio u partizane. Neki su otišli u partizane- mlađi ljudi. Većina to nije niti mogla sa familijama. Partizani su bili u početku, a nisu imali ni veze. Tako da je dio Židova iz Hrvatske krenula prema Primorju, Dalmaciji i Italiji. Iz Hrvatske i iz Bosne, tadašnje NDH, koliko ja mogu procijeniti, negdje oko sedam do osam hiljada Židova se tim putem spasilo. Pretežno iz Hrvatske i Bosne ali neki i iz Srbije.

VS6:

I mojoj mami je sergente-maggiore (narednik) rekao: «Jeste Vi vidjeli one barake na Carevu, što se grade?» I ona je rekla: «Da». «To vam se gradi za židovski logor.» Taj logor je stvarno i napravljen ali puno mjeseci kasnije, svi su internirani tamo bili. Moja mama je došla doma i rekla: «Čuj!» Ja sam već kao dečkić nosio, alkohol sam nosio na Hreljin na partizansku vezu. U Crikvenicu sam išao po letke, Tako da sam ja bio neka vrsta partizanskog kurirčića, a moja mama je bila centrala za vezu s partizanima u Kraljevici i znao sam za te njezine veze, manje ili više. Doživio sam jednu neugodnost, užasnu. Došao sam u Crikvenicu po partizanske novine, nekakve, tamo je bio sakriven u kući Car Nikola, kasniji narodni heroj 17-18 godina, mlad čovjek, išao je u partizane. I on veli meni, ja sam bio 14 godina nepunih, i za to vrijeme vjerojatno starmali, odraslije sam izgledao. On meni veli: «Kakvo je stanje tamo kod vas u Kraljevici?» Rekoh: Dobro. «Ja sam čuo da je strašno!» Kako? «Tamo ima jedna žena koja vodi cijeli posao za partizane, a njezin balavac sin, 13 godina, sve zna i obilazi kao kurir sve. Talijani će ga tri put čušnuti, i on će sve izbrbljati.» (smijeh) Tako da sam shvatio da sam to ja, koji ću sve izbrbljati. Ja sam zašutio, odnio sam letke u Kraljevicu. No, da ne duljim. Mama je došla natrag i rekla: «Sergente-maggiore mi je rekao: To se sprema logor za Vas. To će biti u proljeće-ljeto, a Vi kako hoćete.» A ona je meni rekla: «Znaš što? Mi imamo sad izbor: ići u taj logor ili u partizane. Šta ti misliš?» Ona je naravno bila sklona da idemo u partizane, a ja sam još više bio sklon. To je za mene bilo indijansko igranje Winnetoua. I ja sam rekao: naravno u partizane, što je njoj bilo drago. I ona je tražila, točno se sjećam vezu da dođemo, i Đerđa je odgovorio pismom, čekajte dok prestane zima. Mama se bojala da će nas zatvoriti u logor i pazila je na to, pa veli «pobječ ćemo bez obzira». No, došlo je proljeće 1942. i mi smo otišli u partizane. Svi troje smo preživjeli i mama i brat i ja. Mama je bila u kurirskoj ekipi glavnog štaba Hrvatske zadužena za higijenu i dijetnu hranu u bolnicama, partizanskima. Brat je bio veći dio vremena kurirčić kod agitpropa Centralnog komiteta. A ja sam se skitao po vojnim jedinicama. Bio sam u omladinskoj četi. Bio sam jedno vrijeme u

Komitetu SKOJ-a , ali kratko. Najduže sam bio u karlovačkom odredu i karlovačkoj brigadi sa kojom sam se vratio u Karlovac.

Zemljovid sabirnih i koncentracijskih logora u NDH s ucrtanim granicama i mjestima koja spominje intervjuirana osoba

Literatura:

Domaš, Jasminka. Obitelj. Zagreb, 1996.

Goldstein, Ivo. Holokaust u Zagrebu. Zagreb, 2001.

Goldstein, Slavko. Zna li se 1941.-1945. Antisemitizam, holokaust, antifašizam. Zagreb, 1996.

Ustaša: dokumenti o ustaškom pokretu. Zagreb, 1995.

Izvori:

Video svjedočenje u vlasništvu Zaklade Shoah: Slavko Goldstein